

УДК 330.131.5

*Литвінов, Олександр
Журенко, Антоніна*

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті проаналізовано різні трактування теоретичної сутності понять «ефект», «ефективність», «результат», «результативність». Охарактеризували еволюцію теоретичних підходів до визначення сутності «ефективності», як індикатору розвитку господарської діяльності. Систематизовано існуючі підходи до визначення ефективності в трактуванні різних авторів. Доведено тотожність понять «ефект» та «результат». Здійснено критичний аналіз підходів вчених-економістів щодо визначення змістовного наповнення понять «ефективність» та «результативність». Доведено тотожність понять «ефективність» та «результативність» на основі чого запропоновано авторське визначення їх сутності. Систематизовано та охарактеризовано основні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємств. Визначено складність та багатоаспектність економічного поняття «ефективність» та зосереджено увагу на актуальності подальшого дослідження теоретико-методичних та практичних аспектів формування механізму управління ефективністю господарської діяльності підприємств в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Ключові слова: ефект, ефективність, результат, результативність.

*Литвінов, Олександр
Журенко, Антоніна*

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

В статье проанализированы различные подходы к теоретической сущности понятий «эффект», «эффективность», «результат», «результативность». Охарактеризовано эволюцию теоретических подходов к определению сущности «эффективности», как индикатора развития хозяйственной деятельности. Систематизированы существующие подходы к определению эффективности в понимании разных авторов. Доказано тождество понятий «эффект» и «результат». Осуществлен критический анализ подходов ученых-экономистов к определению содержательного наполнения понятий «эффективность» и «результативность». Доказано тождество понятий «эффективность» и «результативность» на основе чего предложено авторское определение их сущности. Систематизированы и охарактеризованы основные подходы к оценке эффективности деятельности предприятий. Обоснована сложность и многоаспектность экономического понятия «эффективность», сосредоточено внимание на актуальности дальнейшего исследования теоретико-методических и практических аспектов формирования механизма управления эффективностью хозяйственной деятельности предприятий в условиях нестабильной внешней среды.

Ключевые слова: эффект, эффективность, результат, результативность.

*Litvinov, Oleksander
Zhurenko, Antonina*

PROBLEM OF DEFINITION OF ECONOMIC EFFICIENCY

The article analyzes the different interpretations of the essence of theoretical concepts of «effect», «efficiency», «result», «performance». We characterized the evolution of theoretical approaches to defining the essence of "effectiveness" as an indicator of economic activity. Systematized existing approaches to determining effectiveness in the treatment of various authors. Proved the identity of the concepts of "effect" and "results". Accomplished the critical analysis of scientists' and economists' approaches to determination of "efficiency" and "performance". Proved the identity of the concepts of "efficiency" and "performance" based on what prompted the author definition of their nature. Systematized and characterized the main approaches to assessing the efficiency of enterprises. Determined complex and multidimensional nature of economic "efficiency" and focused on the importance of further research the methodological, theoretical and practical aspects of the formation mechanism of performance management business enterprises in an unstable environment.

Keywords: *effect, efficiency, effectiveness, results, performance.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах ринкової економіки суб'єкти господарювання прагнуть до максимізації доходів й мінімізації витрат, тобто прагнуть до економічності, раціональності виробництва. Загальновідомо, що результати діяльності підприємств можуть бути оцінені за допомогою різних показників, таких, як обсяг випуску продукції, обсяг продажів або прибутку. Однак обсяг прибутку та доходу характеризують фінансовий або виробничий результат і не здатні оцінити економічність, раціональність діяльності підприємств, що пов'язано з тим, що дані показники є абсолютними характеристиками діяльності, а оцінка її економічності, раціональності може бути здійснена завдяки співставленню з іншими показниками, що характеризують використані підприємством ресурси.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Велика кількість економістів теоретиків і практиків застосовують з метою визначення ступеня раціональності діяльності будь-якого суб'єкту господарювання поняття «ефективність» та «результативність». При цьому на сьогодні серед вчених-економістів не існує єдиної думки з приводу змістовного наповнення цих понять. Наявність різних підходів до визначень та взаємозв'язку понять "ефективність" та "результативність" підтверджують складність змістового наповнення цих категорій та актуальність цієї проблеми. Проблематикою визначення сутності понять «ефективність» та «результативність» займалися такі вчені-економісти як: В. Г. Андрійчук, Ф. Кене, М.М. Панов, В. Петі, О. Рябкова, А. Сміт, А. Файоль, Ф. Тейлор та інші класики економічної науки. Різний методичний підхід авторів до розрахунку рівня ефективності ґрунтується на розбіжностях в розумінні понятійного апарату, що і є предметом у даному дослідженні.

Метою статті є визначення теоретичної сутності понять «ефект» та «результат» на основі чого здійснити визначення сутності економічної ефективності діяльності, а також її взаємозв'язку із економічною результативністю.

Основний матеріал дослідження. Проблема аналізу ефективності постійно знаходиться в центрі активної наукової дискусії, незважаючи на те, що вже існує багато теоретичних підходів до визначення ефективності інвестиційних проєктів, продукції та діяльності господарюючих суб'єктів (підприємств). Головною проблемою є неоднозначність підходів науковців до змістовності понять "ефективність" і "результативність". Цей факт обумовлений тим, що основні концепції ефективності закладені зарубіжними школами, а різні трактування перекладу призвели до застосування схожих, але різних за сутністю термінів. Так, в англійській мові використовують терміни "effectiveness", "efficiency" та "performance", які часто перекладають українською як ефективність чи результативність. Такий неоднозначний переклад спричиняє плутанину та невизначеність у цих поняттях.

Термін "efficiency" перекладається як "ефективність" та акцентує увагу на тому, що процес відбувається без зайвих витрат [2]. Цей термін використовується в контексті зменшення витрат та спрямований на їх мінімізацію. Термін "effectiveness" пов'язаний з результатом певного процесу та визначається як рівень успішності досягнення бажаного результату та застосовується в контексті збільшення результатів. Показник переважно використовується тоді, коли цілі суб'єкта господарської діяльності зрозумілі, узгоджені, визначені у часі та можуть бути виміряні. Щодо поняття "performance", то в українській мові відсутній його еквівалентний переклад. Згідно стандарту ДСТУ ISO 9004:2012 цей термін означає фактори, якими управляє підприємство, що підлягають оцінюванню, та які мають вирішальне значення для досягнення стабільного успіху підприємства.

Деякі науковці вважають, що поняття «ефективність» з'явилося в економічній літературі в роботах Вільяма Петі (1623-1687 рр.) - англійського економіста, засновника класичної політекономії, основоположника трудової теорії вартості та глави школи фізіократів, а також французького економіста Франсуа Кене (1694-1774 рр.). Однак, як самостійне економічне поняття «ефективність» ними не розглядалося. Вони використовували цей термін для оцінки тих чи інших урядових чи приватних заходів залежно від того, сприяли ті чи ні поживленню економічної діяльності.

Більшість авторів вважають, що основоположником теорії економічної ефективності є видатний шотландський економіст Адам Сміт. Надалі його ідеї отримали розвиток в працях Д. Ріккардо, К. Маркса та інших. Представником класичної політекономії Давидом Ріккардо (1772-1823 рр.) було зроблено спроби оцінки ефективності капіталу. Зокрема, він довів, що чим менш довговічним є капітал, тим більше потрібно праці для збереження його первісної ефективності.

Свій внесок у розуміння ефективності вклали такі зарубіжні вчені, як Т. Пітерс, Р. Уотермен, Дж. Харрінгтон, А. Файоль, Г. Емерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд та інші, думки яких сходяться в тому, що

саме ефективність є найбільш важливою характеристикою діяльності підприємства. Однак «ефективність» як самостійне економічне поняття вони не досліджували, а тільки використовували цей термін у значенні результативності управління і розглядали його на макрорівні щодо дій суб'єкта управління – уряду держави.

У роботах К.Р. Макконнелла і С.Л. Брю сама наука визначається через поняття ефективності. На думку авторів економічна наука досліджує проблеми ефективного використання обмежених виробничих ресурсів або управління ними з метою максимального задоволення матеріальних потреб людини. К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю відзначають, що економічна ефективність характеризує зв'язок між кількістю одиниць ресурсів, які використовуються у процесі виробництва, та отриманого в результаті продукту. Більша кількість продукту, отриманого від даного обсягу витрат, означає підвищення ефективності. Менший обсяг продукту від даної кількості витрат вказує на зниження ефективності. Дане визначення й лягло в основу сучасного розуміння поняття «ефективність» [8, с.208].

На думку М.Х. Мескона, М. Альберт та Ф. Хедоурі ефективність слід розглядати як внутрішню ефективність, економічність, що характеризує якнайкраще використання ресурсів. В свою чергу Е. Дж. Долан під ефективністю в виробництві розумів вибір правильних цілей, на яких фокусується вся енергія підприємства [7, с.501]. Однак ефективність в результаті розрахунків може мати різні рівні, тому не коректними, на нашу думку, є підходи вище означених авторів щодо встановлення цільових ознак безпосередньо у визначення сутності ефективності.

У вітчизняній економічній літературі поняттю «ефективність» присвячено багато наукових праць і досліджень. Дискусії в цьому напрямку не припинилися і з початком кардинальних економічних перетворень, коли на перший план були висунуті інші, на перший погляд, більш актуальні питання. Ряд авторів, у тому числі, В. І. Осипов, А. О. Бугуцький, П. Т. Саблук, М. М. Караман, розвивають класичне визначення та вважають, що ефективність – це співвідношення результату або ефекту виробництва до витрат суспільної праці. Так, з точки зору А. Бугуцького, ефективність виробництва можна розглядати як виробництво товару з найменшими витратами, використання мінімальної кількості ресурсів для виробництва певного обсягу продукції при мінімальних середніх загальних витратах [5, с.89]. П. Т. Саблук вважає, що критерій ефективності завжди показує співвідношення результатів до витрат. М. М. Караман стверджує, що економічна ефективність - це співвідношення отриманого результату із всіма витратами праці і використаних коштів на його виробництво. К. Ненюк та О.О. Сукач вважають, що ефективність у широкому смислі представляє собою співвідношення між результатом (ефектом) та витратами (ресурсами) [16, с.47; 17, с.461].

У той же час Ю. Н. Новіков вказує на те, що поняття «економічна ефективність» означає завжди позитивний результат, який виражений у грошовій формі. Таке визначення, по-перше, не відповідає сутності ефективності, оскільки у грошовій формі може бути визначено ефект, результат діяльності, а це не теж саме, що і ефективність. По-друге, автор ставлячи вимогу «позитивності», частково визначає цільовий рівень ефективності. Перше зауваження, яке було надано визначенню Ю.Н. Новікова відноситься і до визначення запропонованого В. Г. Андрійчуком, який визначає економічну ефективність як таке співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, при якому отримують вартісні показники ефективності виробництва. Показники співвідношення між ресурсами і результатами виробництва не можуть бути виражені у вартісній формі [4, с.509].

Розглянемо підходи щодо визначення ефективності в трактуванні різних авторів, виділивши при цьому морфологічну ознаку визначення (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Сучасні підходи до визначення сутності економічної ефективності

Групи авторів	Морфологічна ознака	Визначення ефективності
Е. Дж. Долан	Вибір	Ефективність — це вибір правильних цілей, на яких фокусується вся енергія [15]
Ю. Н. Новіков, П. Ф. Друкер, О. Л. Устенко	Результат	Ефективність — це не тільки зв'язок результату з наміченими цілями, а й результат (ефект) з точки зору оптимального використання ресурсів - матеріальних, фінансових, трудових [6, с.128].
М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі	Оцінка	Ефективність — внутрішня економічність, яка вимірює найкраще використання ресурсів [7, с.501].
К.Р. Макконелл і С.	Співвідношення	Ефективність — це завжди певне співвідношення

Брю М. М. Караман П. Т. Саблук, А.О. Бугуцький	(результату з цілями або результату з витратами на його отримання), тобто величина відносна, дана категорія носить управлінський характер і відображає, перш за все, ступінь досягнення поставлених цілей. [8, с.208]
---	---

Отже, як бачимо, існує багато підходів до визначення поняття «ефективність». Одні вчені пов'язують ефективність з вибором, інші розглядають як співвідношення результату та витрат. При цьому ефект розглядається як певна форма результату. Але більшість науковців ототожнюють поняття «ефект» і «результат» та «ефективність» і «результативність». Спробуємо розібратися з приводу змістовного цих категорій, встановити спільні та відмінні ознаки, якщо вони існують.

З'ясування сутності «ефективності» доцільно розпочати з аналізу сутності «ефекту». Тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «ефект» як результат яких-небудь причин, заходів, дій [3, с.815]. А.В. Шегда вважає, що термін «ефект» має значення результату, наслідку зміни стану певного об'єкту, зумовленої дією зовнішнього або внутрішнього фактора [6, с.44]. В свою чергу Л.Ш. Лозовский під «ефектом» розуміє результат, наслідок дії, який вимірюється в матеріальному, грошовому або соціальному вираженні як різниця між результатами і витратами, пов'язаними з отриманням цього результату. Хоча автор й включає в перелік видів результатів матеріальне, грошове або соціальне вираження, однак у підсумку помилково, на нашу думку, зазначає, що ефект є різницею між результатами і витратами. Оскільки така різниця ототожнює ефект до прибутку, що звужує його сутнісне розуміння [14].

Таким чином, більшість економістів ототожнює поняття «ефект» і «результат» що дійсно відповідає його економічному змісту. З економічною категорією «ефект» тісно пов'язане поняття «ефективності», але їх необхідно чітко розрізняти. Ефект - абсолютний показник результату будь-якої дії. Він може бути як позитивним, так і негативним. Ефективність - відносний показник і може бути визначено, як співвідношення ефекту та ресурсів підприємства. Поняття «ефективність» часто інтерпретується як «результативність». Це пояснюється насамперед тим, що буквально «ефективність» (від латин. *efectus*) означає результативність, дієвість, продуктивність тощо. Але багато вчених-економістів розрізняють дані поняття. Так на думку П. Друкера, результативність є наслідком того, що робляться потрібні слушні речі; а ефективність – наслідок того, що правильно створюються ці самі речі. Перше і друге є однаково важливим. Тому діяльність підприємства, за словами науковця, може бути і ефективною і результативною [6, с.128]. Розмежування понять «результативність» та «ефективність» було затверджено і в ДСТУ ISO 9000:2007, де результативність (*effectiveness*) визначається як ступінь реалізації запланованої діяльності та досягнення запланованих результатів, а ефективність (*efficiency*) – це співвідношення між досягнутим результатом і використаними ресурсами [1]. Виділяє різницю між поняттями «ефективності» та «результативності» і вчений-економіст О.В. Рябкова. В своїй науковій статті вона розкрила взаємозв'язок понять "результативність", "ефективність", ключових показників результативності та їх призначення, які можна побачити на рисунку 1.

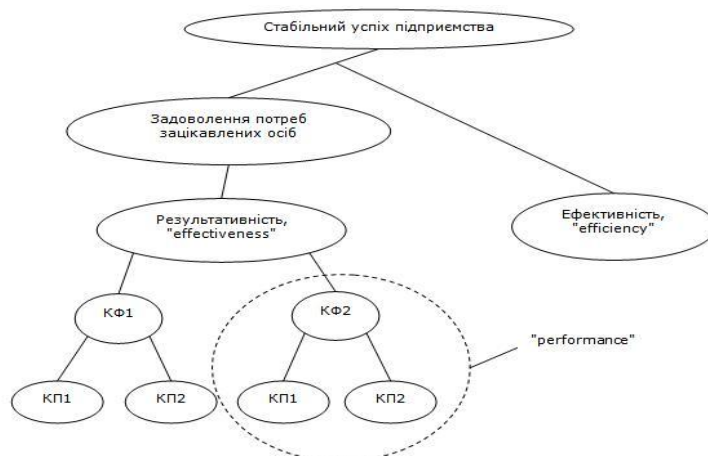

Рис.1. Графічне відображення зв'язків понять "результативність" та "ефективність"

На рисунку 1 можна побачити, що для забезпечення результативності ключове значення має певна низка факторів (КФ), що відображаються у певних ключових показниках (КП), які повинні регулярно оцінюватися. Високий рівень результативності відображає високий рівень задоволення потреб та очікувань зацікавлених осіб підприємства, що, в свою чергу, в поєднанні з відповідними показниками ефективності забезпечують досягнення стабільного успіху підприємства [13].

Рябкова О.В. виділяє спільні ознаки показників результативності та ефективності. Їх оцінювання має одну головну мету: здійснення управління діяльністю підприємства на основі отриманих результатів для підвищення ймовірності досягнення ним стабільного успіху. До того ж, їх відокремлене оцінювання не дає змоги досягти мети, тому необхідне паралельне оцінювання цих показників. І результативність, і ефективність можуть використовуватися при оцінюванні продукції, послуг, процесів, результатів господарювання, системи менеджменту, що виявляється у їх багатоаспектності. Обидва показники можуть використовуватися на різних рівнях: підприємство загалом, структурний підрозділ, вид діяльності, бізнес-процес, робоче місце, що свідчить про їх багаторівневість. Автор виділяє певні відмінності між показниками результативності та ефективності. Обидва показники є якісними. Але, якщо певний показник ефективності розглядається як ключовий показник діяльності підприємства, то він може вважатися кількісним. Результативність оцінює результат з точки зору співставлення його із запланованим, а ефективність – із витраченими ресурсами. Відповідно, показник результативності спрямований на збільшення, покращення результату, а показник ефективності – на зменшення витрат.

Проаналізувавши наукову статтю О.В. Рябкової бачимо ряд суперечностей. По-перше, в статті не вказано різницю між поняттями «ефект» та «результат», для яких аналізовані в статті поняття є похідними. До того ж, автор розкриває результативність як співставлення отриманого результату до запланованого, що в статистиці має назву «коефіцієнт виконання плану» а не «результативності». Постає питання чи варто надавати результативності окремого від ефективності значення.

К. Прокоф'єва також виділяє два підходи до визначення сутності категорії «ефективність». Перший підхід характеризує «ефективність» відповідаючи на питання які результати досягнуті і за яку ціну, які і скільки ресурсів було витрачено на досягнення отриманих результатів. У цьому підході ефективність розглядається як співвідношення результатів та витрат. Але постає питання, чи надасть нам отриманий результат можливість досягти мети, наскільки близько ми до досягнення мети. Наявність цих питань обумовила існування другого підходу, який характеризує «ефективність» з позиції досягнення мети, він відповідає на питання, чи досягли ми поставленої мети, наскільки ми до неї наблизились [9, с.16].

Таким чином, можна дійти висновків, що функція досягнення мети має важливе значення при визначенні ефективності. І те значення, що О.В. Рябкова надавала поняттю «результативність» є лише одним із підходів до визначення поняття «ефективність». Причому, підхід до розгляду «ефективності» з позиції досягнення мети не суперечить підходу до розгляду «ефективності» в значенні результативності, він має більш складний характер, критеріями цього підходу є відповідність фактичного результату поставленій меті. Однак ступінь досягнення мети, на наш погляд, повинен характеризуватись не як ефективність, а за допомогою відповідних показників ступеня досягнення мети або виконання плану.

Встановивши певні протиріччя щодо визначення сутності «ефективності» вважаємо за потрібне ввести власне визначення поняття ефективності, а саме: ефективність – це характеристика раціональності, економічності певної дії або її результату, розраховується як співвідношенні між отриманим ефектом (результатом) діяльності та витратами (ресурсами) що його спричинили.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті критичного розгляду існуючих підходів зроблено висновок, що, економічна ефективність розглядається, по-перше, як відношення отриманого економічного ефекту до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату; по-друге, як комплексну оцінку результатів використання всіх видів ресурсів; по-третє, як міру досягнення поставлених цілей. Деякі автори пропонують розрізняти поняття «ефективність» та «результативність». Однак розглянувши сутність понять «ефект» та «результат», отримано висновок, що «результативність» та «ефективність» є тотожними поняттями і характеризують раціональність, економічність певної дії або її результату, розраховуються як співвідношенні між отриманим ефектом (результатом) діяльності та витратами (ресурсами) що його спричинили.

Список літератури

1. ДСТУ ISO 9000:2007 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2005, IDT). Чинний від 01.01.2008. – К.: Держспоживстандарт України, 2008. – 28 с.

2. ДСТУ ISO 9004:2012 Управління задля досягнення сталого успіху організації. Підхід на основі управління якістю (ISO 9004:2009, IDT). Чинний від 01.05.2013. – К.: Держспоживстандарт України, 2012.
3. Тлумачний словник сучасної української мови : Загальноживана лексика: Близько 60000 слів / За заг.ред.проф.В.С.Калашника.- Х.: ФОП Співак Т. К., 2009.- 960с
4. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук. - 2. вид., доп. і перероб. - К. : КНЕУ, 2004. - 624 с
5. Бугуцкий А. Л. Повышение эффективности труда в сельском хозяйстве / А. Л. Бугуцкий. - Е. : Урожай, 1990. - 168 с
6. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задания и оптимальные решения / П. Друкер. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. — 288 с.
7. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1993. — 702 с.
8. Макконел К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы, политика. В 2 т. / К. Р Макконел, С. А. Брю. - М. : Республика, 1992. - Т.1. - 399 с
9. Прокоф'єва К.В. Теоретична сутність економічної категорії "ефективність діяльності підприємства" / К.В. Прокоф'єва // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. — Вип. 6. — Т.2. — 2013. — С. 255—258
10. Экономикс: англо-русский словарь : [справочник] / Э.Дж. Долан, Б.И. Доминенко; пер. с англ. — М.: Лазурь, 1994. — 544 с.
11. Шегда А.В. Економіка підприємства: Підручник / за ред.А.В.Шегди. - К.: Знання, 2005.- 431с.
12. Інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3672/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%E2%84%96%20\(227\).pdf#page=45](http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3672/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%E2%84%96%20(227).pdf#page=45)
13. Інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_8_082.pdf
14. Інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-suschnosti-ponyatiy-effektivnost-i-rezultativnost-v-ekonomike#ixzz4hBNKwOe6>
15. Інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mev.khnu.km.ua/load/2013/7_konkurentnij_potencial_pidpriemstva_metodi_ta_mekhanizmi_pidvi_shhennja/37-1-0-246
16. Ненюк К.С. Проблеми класифікації видів ефективності та її показників / О.С. Літвінов, К.С. Ненюк // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2015. – № 7 (227). – с. 45-54.
17. Сукач О.О. Ефективність витрат на оплату праці як фактор конкурентоспроможності підприємства / О.С. Літвінов, О.О. Сукач // Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : [монографія / за заг. ред. О.Г. Янкового]. – Одеса : Атлант, 2013. – с.459-470.